

Kitâbetü'l-Hadîs'e İlişkin Müsteşriklerin Görüşleri

The Views of Orientalists on Writing of the Hadiths

Doç. Dr. Muhittin DÜZENLİ¹

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Samsun
· mduzenli@omu.edu.tr · ORCID > 0000-0002-0916-5181

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 10 Şubat/February 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 07 Haziran/June 2023

Yıl/Year: 2023 | **Sayı - Issue:** 54 | **Sayfa/Pages:** 97-118

Atıf/Cite as: Düzenli, M. "Kitâbetü'l-Hadîs'e İlişkin Müsteşriklerin Görüşleri" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 54, Haziran 2023: 97-118.

KİTÂBETÜ'L-HADİS'E İLİŞKİN MÜSTEŞRİKLERİN GÖRÜŞLERİ

ÖZ

Hadislerin Hz. Peygamber döneminde yazılıp yazılmadığı hususu Müslüman alimler tarafından tartışıldığı gibi Oryantalistlerin de yakından ilgilendiği bir mesele olmuştur. Kuşkusuz oryantalistlerin hadis ilmi ile bu kadar yakından ilgilenmelerinin arka planında, hadis / sünnet rivâyetlerinin İslam toplumu içerisinde Kur'ândan sonra ikinci temel kaynak olarak kabul edilmesi ve Müslümanların hayatını şekillendirmede belirleyici bir rol oynaması vardır. İslam hakkında araştırma yapan oryantalistlerin hemen hemen tamamı hadisle ilgili konulara özellikle de hadislerin yazılması meselesine az çok temas etmişlerdir. Bu çalışma Batı dünyasında hadis ile ilgili oryantalistik düşüncüyü şekillendiren araştırmacıların hadislerin yazılması konusundaki fikirlerini ele almayı ve değerlendirmeyi hedeflemektedir. Çalışmamızda içerik analizine başvurulmuş ve hadisle ilgili Batı dünyasında etkili olan oryantalistlerin hadislerin yazılmasına yönelik tespitleri tahlil ve değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu incelemenin sonucunda hadis konusunda araştırmalar yapan oryantalistlerden, hadislerin hâfızaya yardımcı olmak amacıyla şahsi ders notları şeklinde de olsa erken dönemde yazılı olarak kaydedildiğini kabul eden Alois Sprenger ve Muslim Studies'te dile getirdiği ilk görüşü esas alınırsa Ignaz Goldziher, Nabia Abbott, Harald Motzki ve Schoeler gibi araştırmacılar olduğu görülmüştür. Ancak Goldziher'in daha sonra rivâyetlerin erken dönemde yazıldığına dair fikrini değiştirerek aksi yönde bazı iddialar ortaya attığı da bilinmektedir. Buna karşılık Abbott'un düşüncelerinin, Müslüman bilginlerin genel kabulüne en yakın kabul edilebilecek nitelikte olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadislerin yazılması, Oryantalistik düşünce, Goldziher, Sprenger.

THE VIEWS OF ORIENTALISTS ON WRITING OF THE HADITHS

ABSTRACT

The issue of whether the hadiths were recorded in writing during the time of the Prophet has been a subject of great interest for both Muslim scholars and Orientalists. Undoubtedly, the reason why the Orientalists take such a keen interest in the science of hadith is due to the fact that the hadith/Sunnah narrations are accepted as the second main source after the Qur'an and play a decisive role in shaping the lives of Muslims in Muslim society. Almost all Orientalists who en-

gaged in Islamic researches have dealt with some aspects of the hadith, especially their recording in writing, to some extent, This study aims to evaluate the views of Western researcher who appear to have shaped Orientalist thought on hadith, specifically on the issue of hadith recording. This study aims to utilize content analysis as its method and analyze the findings of the prominent Western Orientalists who have specialized in the area of hadiths, particularly with regards to the writing of hadiths. The study has shown that some Orientalists have acknowledged that in the early period, hadiths were recorded in writing, even if in the form of personal lecture notes, to help remembering. These researchers include Alois Sprenger, Ignaz Goldziher -according to his initial views in *Muslim Studies*-, Nabia Abbott, Harald Motzki, and Schoeler. However, it is also known that Goldziher later changed his mind and argued in the opposite direction, claiming that the narrations were not written down in the early period. On the other hand, it can be said that Abbott's ideas are in line with the views commonly held by many Muslim scholars.

Keywords: Hadith, Writing of hadiths, Orientalist thought, Goldziher, Sprenger.

GİRİŞ

Oryantalizm, bir düşünce biçimi ve uzmanlık alanı olması itibarıyla ilk olarak Avrupa ve Asya arasında değişken tarihsel ve kültürel ilişkiyi, ikinci olarak 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli Doğu kültürlerinin ve geleneklerinin incelenmesinde uzmanlaşmayı ifade eden Batı'daki bilimsel disiplini, üçüncü olarak da dünyanın Doğu olarak isimlendirilen bölgesi hakkındaki ideolojik varsayımları, imgeleri ve hayalî resimleri içeren bir kavram olarak belirginleşmektedir.^[1]

İlahiyat alanı için düşünüldüğünde, “oryantalizm” kavramının genelde İslam üzerine bilimsel bilginin üretilmesi, “oryantalist / müsteşrik” kavramının da İslam dinî ve kaynakları üzerine bilimsel üretim yapan kimseler için kullanıldığı söylenebilir. Oryantalistik çalışmalar oldukça erken bir dönemde başlamakla birlikte,^[2] hadis alanındaki akademik çalışmaların 19. yüzyılın sonlarında yoğun olarak başladığı ve günümüze kadar devam ettiği bilinmektedir.

On dokuzuncu asrın sonları, hadisle ilgili çalışmalar bakımından oldukça önemlidir. Bu yıllarda çok sayıda Batılı araştırmacı farklı saiklerle hadis alanı ile ilgilenmiş, hatta bir kısmı tüm mesaisini hadis ilmüne hasrederek kitap ve makale tarzında azımsanmayacak sayıda eser telif etmişlerdir. Sadece Almanca ola-

^[1] Geniş bilgi için Bk. Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), c.33, s.428.

^[2] Edward Said, 1800-1910 yılları arasında oryantalistlerin İslam hakkında 60.000 kitap yazdığını söylemektedir. Bk. Edward W. Said, *Oryantalizm (Doğubilim): Sömürgeciliğin Keşif Kolu* (İstanbul: Pınar Yayınevi, 1982), s.325.

rak hadis alanına ilişkin yapılan çalışmaların 140 civarında olduğu^[3] ve yaklaşık 620 farklı oryantalistin hadis alanında çalışma yaptığı^[4] göz önüne alındığında, oryantalistlerin hadis konusuna verdikleri önem daha net bir şekilde anlaşılacaktır.

Aslında Batılı araştırmacıları hadis ilmi konusunda düşünmeye ve araştırmaya sevk eden amillerin başında, hadis verilerinin Müslümanların her konudaki görüşlerinin ve Müslüman zihniyetinin bir aynası olarak anlaşılmasının geldiği söylenebilir.^[5] Ancak yapılan bu çalışmalara genel olarak bakıldığında görülür ki, Hz. Peygamber'den İslam toplumuna yön veren siyasi bir kişilik olarak bahsedilmiş ve bu ön kabule binaen yapılan çalışmaların bir kısmı *Mohammedanism* olarak isimlendirilmiştir.^[6] Ayrıca onların eserlerinde *sünnet / hadis* yerine *tradition* (gelenek) kavramını kullanmaları, sünnet ve hadis kavramlarının Hz. Peygamberle ilişkisinin olmadığı ve bu irtibatın sonradan kurulduğu şeklindeki kanaatlerine dayanmaktadır.^[7]

Oryantalistlerin hadis ilmi ile bu kadar yakından ilgilenmelerinin arka planında, hiç şüphesiz hadis / sünnet rivâyetlerinin İslam toplumunda temel kaynaklardan biri kabul edilmesi ve Müslümanların hayatını şekillendirmede belirleyici bir rol oynaması vardır. David Samuel Margoliouth'un (ö.1940), hadis çalışmalarına yönelmesinin sebebi olarak "İslam'ın kısa sürede yayılmasının arkasındaki sırrın hadisler olduğunu" belirtmesi^[8], bir başka oryantalist Snouck-Hurgronje'nin (ö.1936) "Bugün yeryüzünde kendisini Muhammed'e bağlı olarak gören, onun ismini hiçbir şeye değişmeyen ve insanlık için ondan daha büyük bir rahmet tahayyül etmeyen iki yüz milyonu aşkın insan vardır. O'nun takipçileri, kendisinin vefatından sonra Fas'tan Çin'e uzanan bir imparatorluk kurmayı başarmışlardır. İşte sadece bu durum bile Muhammed'in hayatına ilgi duymamıza sebep olarak yeter"^[9] demesi, hadis alanına olan ilgilerinin nedenini açıklar mahiyettedir. Mehmet Görmez konuya ilişkin yazdığı makalesinde, oryantalistleri harekete geçiren faktörleri, ulaşmayı amaçladıkları hedefleri ve onları bu yolda motive eden unsurları özetlemiş ve İslam dünyasında hakim olan düşüncenin oryantalizmi hadis araştırmalarına sevk eden temel faktörün dinsel olduğunu söylemiştir. Görmez'e göre bu düşünce kısmen doğru olmakla birlikte asıl amacın bu olduğunu söylemek

[3] Mutlu Gül - Nurdan Korkut, "Batıda Hadise Dair Kaleme Alınan Almanca Akademik Çalışmalar", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (23 Ocak 2020), 315-353.

[4] Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Literatürü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 279.

[5] Mehmet Görmez, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine", *İslâmiyât* 3/1 (2000), 22.

[6] Görmez, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine", s.14-15.

[7] Ahmet Yücel, "Oryantalistlerin Hadis ve Sünnete Yaklaşımları", *İslam Geleneğinde Hadis ve Sünnet* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 556-557.

[8] David Samuel Margoliouth, "On Moslem Tradition", *Muslim World* 2/2 (1912), 113.

[9] C. Snouck Hurgronje, *Mohammedanism; Lectures on its Origin, its Religious and Political Growth and its Present State* (New York: G.P. Putnam Sons, 1916), 15.

mümkün değildir ve oryantalistler, hadis verilerine uyguladıkları yöntemleri kendi kutsal metinleri için de kullanmışlardır.^[10] Görmez'in bu tespitlerine kısmen katılmakla birlikte şunu ifade etmeliyiz ki; oryantalistlerin hadisle ilgili çalışmalarına bakıldığında, bu ilme gerçekten hizmet eden araştırmacılar olduğu gibi çoğu zaman bazı rivâyetleri görmezden geldikleri, kendi kanaatlerini destekleyen bilgileri kullandıkları ve zaman zaman da bazı metinleri anlam açısından tahrif ettikleri vâkıdır.^[11] Bilgisi ve kültürel birikimi ne kadar geniş olursa olsun, ne kadar tarafsız ve objektif davrandığını söylerse söylesin Batılı araştırmacıların -bazı istisnalar dışında- Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Kur'ân söz konusu olduğunda değerlendirme yaparken nesnel olmadıkları görülmektedir.

Batı'da, hadis, İslâm hukuku, Kur'ân çalışmaları sahalarının kurucuları olarak sırasıyla Ignaz Goldziher (ö.1921), Christian Snouck-Hurgronje (ö.1936) ve Theodor Nöldeke (ö.1930) gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Hadisin Batı'da müstakil bir araştırma konusu haline gelmesi, Ignaz Goldziher ile gerçekleşmiştir. Ayrıca o, Batı'daki İslâmî araştırmaların kurucusu, oryantalistlerin mânevi babası ve tartışılmaz üstadı kabul edilmektedir.^[12] İstisnaları olmakla birlikte Batı'da hadisle ilgili yapılan çalışmaların, önemli ölçüde Goldziher ve halefi Schacht'ın anlayış ve yaklaşımları çerçevesinde geliştiği söylenebilir.^[13]

Oryantalistler erken dönemden itibaren hadislerin menşei, yazılı kaydı, isnadların oluşumu ve çoğalması, müşterek râvi; aile isnadları, Kitab-ı Mukaddes'in bazı hadislere kaynaklık etmesi, uydurma hadislerin ortaya çıkışı gibi konularda araştırmalar yapmışlar, isabetli bazı tespitlerinin yanında asıl amaçlarını destekleyecek gayr-i ilmi, subjektif ve isabetsiz görüş ve tezler de ileri sürmüşlerdir. Onların bu iddialarını ret sadedinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır.^[14] Bu hususta öne çıkan araştırmacılar Nabia Abbott (1897-1981), Muhammed Hamidullah (1908-2002), Mustafa el-Azamî (1932-2017) ve M. Fuat Sezgin (1924-2019) olmuştur.^[15]

Bu çalışmamızda oryantalistlerin hadis ilmi ile ilgili temel düşüncelerinden ziyade, sadece hadislerin yazılıp yazılmadığına ilişkin kanaatlerine yer vereceğiz. Oryantalistlerin hadislerin yazılıp yazılmadığına ilişkin düşüncelerini tespit ederken konu ile ilgili yapılan tercümelemler içinde hadisle ilgilenen oryantalistleri ele alan

[10] Görmez, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine", 16-17.

[11] Örnekler için Bk. Talat Koçyiğit, "İ. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1967), 43.

[12] G. H. A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*. (Ankara: Ankara Okulu, 2002), 18.

[13] Ahmet Yücel, *Oryantalistler ve Hadis (Yaklaşımlar-Değerlendirmeler-Literatür)* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2013), 25.

[14] İbrahim Kutluay, "Bazı Oryantalistlerle Sezgin ve A'zamî'nin Erken Dönemde Hadislerin Yazılması Mesalesine Yaklaşımları", *İslam ve Yorum III: Din, Bilim ve Medeniyet (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)* 1 (2019), 12.

[15] Ali Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 75-90.

çalışmalardan istifade ettiğimizi ve orijinal kaynaklara da müracaat ettiğimizi belirtmeliyiz. İslam hakkında araştırma yapan oryantalistlerin hemen hemen tamamına yakını, hadislerle ilgili konulara az çok temas etmişlerdir. Dolayısıyla bunların tamamına burada değinme imkânı olmamakla birlikte, Batı dünyasında hadis ile ilgili oryantalistik düşüncüyü şekillendiren ve diğer Batılı araştırmacıları hadislerle ilgili temel fikirleri ile etkileyen isimlere öncelik verdiğimizizi ifade etmeliyiz.

1. Alois Sprenger (1813-1893)

Çalışmalarıyla şarkiyatçılığın her alanında ilgi uyandıran Alois Sprenger, İslâm düşüncesi üzerine özgün görüşler ortaya koymuş, şarkiyatçılar kadar çağdaşı Müslüman düşünürleri de etkilemiştir.^[16] Bilimsel anlamda, hadisi ilk olarak ele alan oryantalist olarak kabul edilen^[17] Sprenger, hadislerin ilk dönemlerde yazılıp yazılmadığı meselesini geniş bir şekilde ele alan ilk Batılı araştırmacı olmuştur. Sprenger, *Journal of Asiatic Society* dergisinde yayımlanan “On the Origin and Progress of Writing Down Historical Facts Among the Muselmans”^[18] adlı makalesinde konuyu Hatib el-Bağdâdî'nin telif ettiği *Takyidü'l-İlm* isimli eseri üzerinden ele almış, özel olarak hadislerin yazılması ve bu yazımın nasıl gerçekleştiği konusundaki temel düşüncelerini ise Hz. Peygamber'in hayatına ve öğretilerine dair yazdığı *Das Leben und die Lehre des Muhamads* adlı üç ciltlik eserinde ortaya koymuştur.^[19]

Sprenger, hadislerin yazılmasına yönelik nehyin bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından verilmiş olma hususunu dile getirerek, Hz. Peygamber'in bu tutumunun sahâbeden birçok kimse tarafından da paylaşıldığını ve bu durumun hadis mecmualarının oluşumunu ötelediğini belirtmektedir. Ancak, Hz. Peygamberin (s.a.s.) bu olumsuz tutumunun doğrudan hadislerin yazılmasına yönelik olmaktan ziyade, hadislerin *kitap* şeklinde bir araya getirilmesine yönelik olduğunu söylemiştir. Hafızaya yardımcı olmak için alınan notlar ile kitaplar arasında ayırım yapılması gerektiğini belirten Sprenger, ilk dönemlerde hatırlamak kabildinden yazılı notlar alındığını inkâr etmemiş, yazılı kaydın sadece bunlarla sınırlı kaldığı görüşünü savunmuştur.^[20]

Hadisleri ilk tasnif edenin İbn Cüreyc (ö.150/767) ve Saîd b. Ebû Arûbe (ö.156/773) olduğuna dair Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) görüşünü değerlendiren Sprenger, onlardan önce Lukmân'ın (as) hikmetlerini, Danyâl'ın ki-

^[16] Geniş bilgi için Bk. İlhan Erdem, “Sprenger, Alois”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/421.

^[17] Görmez, “Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevki Eden Temel Faktörler Üzerine”, 15.

^[18] Bk. İbrahim Hatiboğlu, “Takyidü'l-İlm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), c.39, s.495.

^[19] Nimetullah Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008), 50.

^[20] Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı”, 50.

tabını ihtiva eden “yazılı metinler”in varlığından bahsederek, Ahmed b. Hanbel’in mezkur ifadesinin “kitap” değil talebelerin “ders notları” şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.^[21] O’na göre neşredilmeyen ders notlarını “kitap” şeklinde isimlendirmek mümkün değildir ve bu notlar hicrî birinci asrın sonlarında giderek çoğalıp hadis defterlerine dönüşmüştür.^[22]

Sprenger’in bu konudaki iddialarını değerlendiren Akın’ın da ifade ettiği üzere, sahâbeden yazılı notlar kabilinden yazma faaliyetinde bulunanların yanında, küçük çapta kitap veya mecmuanın ötesinde, Abdullah b. Amr’ın *es-Sâdıka* ismini verdiği sahifesi (ki bu sahîfenin 1000’e yakın hadis ihtivâ ettiği söylenmektedir), Abdullah b. Abbas’ın bu bağlamda yazdığı hadis ve notların bir deve yüküne ulaşmış olduğuna dair nakledilen bilgiler, onun, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yazım yaşağını dar bir çerçevede ele aldığı ortaya koymaktadır. İlk dönemde yazı malzemesinin ve yazının durumu ile ilgili bazı bilgiler aktardıktan sonra, hadislerin yazılmasının Peygamber tarafından yasaklandığına dair rivâyetleri ele alan Sprenger, böyle bir yasağın bizzat Hz. Peygamber tarafından konulmuş olma ihtimalini dile getirmekte ve bu hususun birçok sahâbe tarafından da paylaşıldığını söylemektedir.^[23] Sprenger’e göre başlangıçta hadislerin yazılmasında telif ya da tedvîn amacı güdülmemiş, yazılı olarak tutulan notlar çerçevesinde yürütülen bu faaliyet hiçbir zaman şifâhi rivâyet ve ezberin yerini almamıştır. Hatta muhaddislerin bir kısmı bu notlarını içeriğini iyice ezberledikten sonra imha etmiş, bir kısmı kendileri vefat ettikten sonra imha edilmesini vasiyet etmişlerdir.

Kısacası şifâhi rivâyet uzun bir süre geçerliliğini koruduğu için, notların yazıldığı parşömenler imha edilmiş ya da yeniden kullanılmak amacıyla, üzerlerine yazılmış olan hadisler silinmiştir. Ancak ilerleyen zamanlarda bu notlar hadis defterleri formatına bürünmüş, hicrî birinci asrın sonlarına doğru muhaddislerin hadis defterlerinin ortaya çıkmasıyla, şifâhi rivâyet yönteminin yanında yazılı aktarım da kendisini göstermiştir.^[24]

Sonuç olarak Sprenger’in hadislerin yazılıp yazılmadığına ilişkin düşüncelerinin, konu ile ilgili İslam âlimlerinin genel tavrı ve İslam literatürü ile önemli ölçüde benzerlik gösterdiği söylenebilir. Zira Sprenger’e göre erken dönemde hadislerin yazılmasına engel olabilecek herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Ancak ona göre bu yazılı metinler, bir kitap teşkil edecek çerçevede geniş muhtevalı bir eser niteliğinde olmaktan ziyade kişiye özel tutulan notlar olarak anlaşılmalıdır.

[21] Kutluay, “Bazı Oryantalistlerle Sezgin ve A’zamî’nin Erken Dönemde Hadislerin Yazılması Meselesine Yaklaşımları”, 17.

[22] Kutluay, “Bazı Oryantalistlerle Sezgin ve A’zamî’nin Erken Dönemde Hadislerin Yazılması Meselesine Yaklaşımları”, 18.

[23] Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı”, 50.

[24] Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı”, 51.

2. Sir William Muir (1819-1905)

Kolonyalist, oryantalist ve misyoner kimliğiyle temayüz eden Muir, oryantalist düşüncenin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Batı İslam araştırmaları literatüründe İslâm'a, Kur'ân'a ve Peygamber'e yönelik polemikleri ve apolojetik sert ifadeleriyle bilinen William Muir, eserleriyle İslâm'ı, Hıristiyanlığın korkulacak (formidable), belirgin (undisguised) tek düşmanı ilan etmekte,^[25] aslında bu düşüncesi ile İslâm'a olan bakışının tarafsız olmadığını itiraf etmektedir. Nitekim Muir'in, bu düşüncesini eserlerinde açık bir şekilde ifade ettiğini ve İslâm düşmanlığını açık bir şekilde dile getirmekten çekinmediğini görmekteyiz.

Onun, İslam tarihi kaynaklarına dayanarak ve kısmen Sprenger'in etkisinde kaleme aldığı *The Life of Mohammad*^[26] isimli çalışması, 19. yüzyılda Batıda Hz. Peygamber'in hayatı hakkında yapılan en geniş çalışma olarak bilinmektedir. William Muir bu eserinde Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili saldırgan bir üslup kullanmış ve eserini Hz. Muhammed'in nübüvvetinin uydurma, kendisine indigini söylediği vahyin bilinçaltından gelen şeyler olduğu tezine dayandırmıştır.^[27]

William Muir, Hz. Peygamber'in hayatına dair yazmış olduğu söz konusu eserinin giriş kısmında hadislerle ilgili konulara temas etmiştir. Ona göre, Peygamber'in hayatının temel kaynağını oluşturmakla birlikte hadislerin nakledilme süreci çoğunlukla şifâhi olarak gerçekleşmiş ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra da nakil süreci sözlü olarak devam etmiştir.^[28]

Hadislerin büyük ölçüde sözlü olarak aktarıldığını belirten Muir, bugün elimizde olan hadislerin hicri ilk asırlarda kaydedilmediğini iddia etmektedir. Hadislerin Hz. Peygamber (s.a.s.) henüz hayatta iken yazılmış olabileceğini ve bu yazılı belgelerden çoğaltılmış olabileceğini inkâr etmemekle birlikte, bunu teyit eden delillerin son derece yetersiz, çelişkili ve şüpheli olduğunu, bugün elimizde olan hadis kaynaklarının bu yazılı kayıtlarla ilişkilendirilmesinin mümkün olmadığını iddia etmiştir.^[29] Hadislerin râvilerin hâfızalarından aktarılmasının yanında, aynı zamanda rivâyetlerin onların inanç ve ön kabullerine göre şekillendiğini iddia eden Muir, böylelikle uydurma hadislerin sayısının da önemli ölçüde arttığını iddia etmektedir.^[30]

^[25] Bilal Gökkır, "Başlangıçtan Günümüze Oryantalist Batı İslâm Araştırmalarında Hıristiyan Polemiği", *Oryantalizm Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu* (Adapazarı, 2002), 393-394.

^[26] Sir William Muir, *The life of Mohammad* (Edinburgh: John Grant, 1923).

^[27] Belkis Özsoy Demiray, "İngiliz Müsteşrik William Muir'in Siyer Kaynaklarına Yaklaşımı", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi* 15/30 (2017), 395.

^[28] Muir, *The life of Mohammad*, XXXIX.

^[29] Muir, *The life of Mohammad*, XXXIII-XXXIV.

^[30] Muir, *The life of Mohammad*, XXXV.

Muir'e göre hadislerin şifâhi olarak nakli, hata ve uydurmalara karşı savunmasız hale gelmesine ve böylece birçok uydurmanın rivâyet malzemesi içerisine sirayet etmesine neden olmuştur. Nitekim o, G. Weil'in, Buhârî'deki hadislerin en azından yarısının uydurma olduğu şeklindeki iddiasına katıldığını ifade etmekte,^[31] hâfizaların ürünü olan rivâyetlerin güvenilmez olduğunu söylemektedir.^[32]

Oryantalistlerin hadislerin yazılmasıyla bu kadar çok ilgilenmesinin arka planındaki temel saik, kanaatimizce Muir'in bu düşüncelerinde açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira hadislerin yazımına yönelik oryantalist iddianın temelinde, rivâyetlerin güvenilemez olduğunu kanıtlama çabası vardır. İstisnaları olmakla birlikte oryantalistlerin temel düşüncesi, rivâyetlerin Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden itibaren şifâhen nakledildiği, çok geç dönemde yazıya aktarıldığı ve bu nedenle de pek çok uydurma hadisin kaynaklara sirayet ettiği şeklindedir. Bu düşüncenin ateşli savunucularından olan Muir de bu iddiaya katılmış ve hadislerin şifâhi naklinin onları güvenilemez bir konuma getirdiğini iddia etmiştir. Bilimsel hiçbir temeli olmayan ve dönemin sosyolojik durumu dikkate alınmadan öne sürülmüş bu iddiaların bir kısım oryantalist düşünürler tarafından bile kabul görmemesi, Muir'in bilimsel bir tavırdan ziyade düşmanca bir hareket içerisinde olduğunu göstermektedir.

3. Ignaz Goldziher (1850-1921)

Batıda hadis alanıyla ilgili çalışmaları en fazla bilinen oryantalistlerden biri olan^[33] Goldziher'in ortaya attığı görüşler, kendisinden sonra gelen oryantalistik çalışmaları önemli ölçüde etkilemiştir. Goldziher'in *Muhammedanische Studien* isimli kitabının ikinci cildi büyük ölçüde hadisle ilgili araştırmalarından oluşmaktadır.^[34] O, bu ciltte hadis ve sünnet kavramları, Emeviler ve Abbasiler, İslam'da fırka kavgaları, hadis uydurmacılığına tepkiler, talebü'l-hadis, hadislerin yazılması, hadis literatürü, hadis ve Yeni Ahit, hadis literatüründe kadınlar gibi pek çok konuyu ele almıştır.^[35] "The Writing Down Of The Hadith" [Hadislerin Yazı İle Tespiti] adlı bölümde ise sadece hadislerin yazılması üzerinde durmuş ve konu ile ilgili temel düşüncelerini burada dile getirmiştir.^[36]

[31] Muir, *The life of Mohammad*, XXIII.

[32] Muir, *The life of Mohammad*, XXXVI.

[33] Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet S. Hatiboğlu, "Goldziher, Ignaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/102-103; Hüseyin Akgün, *Goldziher ve Hadis* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 35-140.

[34] Kitap yakın zamanda Türkçe'ye de çevrilmiş olup ikinci cildinin büyük kısmı hadisle ilgili makalelerden oluşmaktadır. Bk. Ignaz Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları II*, çev. Mehmet Said Hatiboğlu, Cihat Tunç (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 3-372.

[35] Bk. Ignaz Goldziher, *Muslim studies (Volume Two)* (Albany: State University of New York, 1977).

[36] Goldziher, *Muslim studies (Volume Two)*, 181-188; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları II*, 267-278.

Goldziher'e göre hiçbir şey, sahâbenin ve öğrencilerinin, Peygamber'in söz ve fiillerini unutulmasın diye kayda geçirmiş olmaları kabulüne engel değildir. O, "Sıradan insanların (ordinary mortal) hikmetli sözlerinin bile sahîfelerde korunduğu bir çevrede, Peygamber'in sözlerinin korunması nasıl sözlü korumanın tesadüfüne terk edilebilirdi ki?"^[37] ifadesiyle, hadislerin yazılı kaydını savunmuş ve câhiliye döneminde şiir, vecize, darb-ı mesel gibi edebi türlerden oluşan ve adına *hikmet* denilen edebiyatın şahsi koleksiyonlar halinde sahîfelere kaydedilmiş olduğunu ifade etmiştir.

İslâm'ı hak bir din olarak kabul etmeyen Goldziher, Hz. Peygamber tarafından erken dönemde hadislerin yazılı kaydının yasaklandığı kanaatinde değildir. Goldziher'e göre; İslâm'ın ilk dönemlerinde hadislerin sadece şifâhen nakledildiği düşüncesi doğru değildir ve birçok yanlış anlamaya neden olmuştur.^[38]

Goldziher, bazı sahâbilerin Hz. Peygamber döneminde Kur'an dışında hadisleri de yazdıklarına dair elimizde birçok veri bulunduğuna işaret ederek, bu hususta en meşhur rivâyetlerden biri olan Ebû Hureyre'nin "Abdullah b. Amr hariç, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashâbından benden daha çok hadis bilen tek kişi yoktu. Abdullah yazardı, ben ise yazmazdım" sözünü, bu görüşüne delil olarak getirmektedir.^[39]

Goldziher, Hz. Peygamber'in ashâbının çoğunun hadisleri sahîfelere yazdıklarını ve bu kayıtları hadislerin bir başkasına nakli için kullandıklarını söylemekte ve bu konuda, kaynaklarda adı geçen sahâbilerden, Sa'd b. Ubâde'nin (ö.15/636) kitabını ve Abdullah b. Amr'ın (ö.65/684-85) *es-Sâdika* adını verdiği sahîfesini, Semura b. Cündeb'in (ö.60/680) oğullarına emanet ettiği uzunca bir risâlesini (ki bu risâle hadis tarihinde "*Semüre b. Cündeb'in çocuklarına yazdığı risâle*" olarak bilinmektedir) ve Câbir b. Abdullah'ın (ö.78/697) sahîfelerini örnek olarak göstermektedir.^[40]

Goldziher, hadislerin erken dönemde yazıldığı düşüncesini kabul etmekle birlikte, İslâm'ın ilk dönemlerinde kullanılan kitap kavramıyla ifade edilenin gerçek anlamda kitap olmadığını, bu vesikalari, Müslümanların değişik zamanlarda duydukları ifadeleri şahsi kullanımları için kaydettikleri *özel yazılı notlar* şeklinde anlamak gerektiğini ifade etmektedir. Goldziher, buna örnek olarak Abdullah b. Lehîa'yı (ö.174/790) göstermiş, yangında notlarının yanmasından sonra hadis münekkitleri nezdinde güvenilirliğini kaybettiğini ifade etmiştir.^[41]

^[37] Goldziher, *Muslim studies (Volume Two)*, 22; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları II*, 24.

^[38] Goldziher, *Muslim studies (Volume Two)*, 181; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları II*, 267.

^[39] Goldziher, *Muslim studies (Volume Two)*, 182; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları II*, 269.

^[40] Goldziher, *Muslim studies (Volume Two)*, 22-23; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları II*, 26.

^[41] Goldziher, *Muslim studies (Volume Two)*, s.182-182. Benzeri bir görüş Scholer tarafından da ifade edilmiştir. Nitekim o da "Sprenger'in de ifade ettiği gibi, bu yazılardan kasıt tabii ki "literatür" anlamında kitaplar olmayıp, daha ziyade özel kullanıma yönelik derlenen mecmualardır" demek sûretiyle aynı görüşü paylaşmıştır.

Goldziher'e göre hadislerin sadece sözlü olarak rivâyet edilmesi gerektiği şeklindeki düşüncenin, Müslümanlar arasında birçok temsilcisi vardı. Nitekim bu düşüncenin yerleşmesi için eski re'y okulları önemli ölçüde gayret göstermişlerdir. Zira onlar, ne kadar az yazılı kanun malzemesi (*leges scriptae*) olursa, hüküm verirken o kadar rahat olacaktı.^[42] Goldziher'e göre sahâbeye ait sahîfelerin tarihi değeri ne olursa olsun, hadisler hicri birinci yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmış ve bu yüzyılın sonunda hadislerin yazılması faaliyeti tartışmasız olarak kabul edilmiştir.^[43]

Goldziher, hadislerin henüz Hz. Peygamber döneminde yazıldığına karşı çıkmamış olmakla beraber, sistematik tedvînin ilk dönemdeki varlığına itiraz etmiştir. Goldziher'e göre müteakip dönemde hadislerin yazılmasına yönelik endişeler yazılı olarak muhafazasını engellemiştir. Bundan dolayı o, hadis mecmualarının başlangıcını hicri ikinci asrın ilk yarısı gibi geç bir tarihe yerleştirmiştir.^[44] Ancak o, tedvînin başlangıç tarihi konusunda açık ve net bir bilgi de vermemektedir. Goldziher, hadislerin yazılmasının yaygınlık kazanmasına rağmen bu konuda olumsuz tavır takınanların da var olduğunu, fakat bu menfi tutumların daha sonraki önyargıların bir sonucu olduğunu öne sürmüştür. Goldziher, hadislerin yazılıp yazılmadığına yönelik tartışmaların hadis kitaplarının yazıldığı döneme kadar devam ettiğini, hatta söz konusu dönemde bile şifâhi rivâyeti savunanların olduğunu söylemektedir.^[45]

Goldziher bu görüşlerine ilaveten, hadislerin yazılmasını serbest bırakan veya yasaklayan rivâyetlerin *Ehl-i hadis* ile *Ehl-i rey* arasındaki çatışmadan kaynaklandığını ve her bir grubun kendi görüşünü destekleyecek mahiyette hadisler uydurduğunu iddia etmiştir.^[46] Ona göre, bir tarafta *Ehl-i re'y* "Benden Kur'ân'dan başka bir şey yazmayın, her kim benden Kur'ân dışında bir şey yazmışsa onu [derhal] imha etsin" sözünü Hz. Peygamber'e isnad ederken [One side makes the Prophet say], diğer tarafta da *Ehl-i hadis*, Abdullah b. Ömer'in "İlmi bağlayayım mı?" sorusuna Peygamber'e "evet" cevabını verdirtmiştir. Ona göre hadis yazımına karşı olanlar, hadislerin yazılması halinde bunlara yeterince saygı gösterilmemesi ya da insanla-

Scholer, "Sözlü Torâ", s.136.

^[42] Akgün, *Goldziher ve Hadis*, 157-158.

^[43] Goldziher, *Muslim studies (Volume Two)*, 182; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları II*, 269.

^[44] Kutluay, "Bazı Oryantalistlerle Sezgin ve A'zamî'nin Erken Dönemde Hadislerin Yazılması Meselesine Yaklaşımları", 16.

^[45] Goldziher, *Muslim studies (Volume Two)*, 184; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları II*, 272.

^[46] A'zami, Goldziher'e itiraz ederek onun bu görüşünü şu şekilde eleştirmektedir: "Goldziher'in bu görüşünü cerh etmek için, yazmaya muhalif oldukları söylenen ulemânın isimlerine kısaca bakmak yeterlidir. Yazmaya muhalif oldukları zannedilen en meşhur muhaddisler İbn Sîrîn ve Âbide es-Selmânî idi. Fukahânın en meşhurları arasında hadisleri yazan ve hadislerin yazılmasına taraftar olan, Hammâd, İbrahim, el-A'meş, ez-Zührî, es-Sevrî gibi Ehl-i Re'y âlimleri vardı." Bk. Muhammed Mustafa A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimiz Hadislerinin Tedvîn Tarihi: (H. 1-150-M. 622-657)*, çev. Hulusi Yavuz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 27.

rın eski din mensupları gibi, Allah'ın Kitabı'nı bırakıp bunlarla ilgilenmek sûretiyle Kur'an'ı ihmal edebilecekleri endişesiyle hadislerin yazılmasını istememişlerdir.^[47] Kısaca ona göre hadislerin yazılmasını neyeden hadisleri, hadislerin güvenilir olmadığı düşünün ve onları delil olarak kullanmak istemeyen *Ehl-i Re'y*; hadislerin yazılmasına izin veren hadisleri ise hadislerin güvenilir olduğunu ve delil olarak kullanılmasını gerektiğini ileri süren *Ehl-i Hadis* ortaya atmıştır.^[48]

Goldziher, her ne kadar Buhârî başta olmak üzere sahih hadis kaynaklarındaki hadislerin az bir kısmı hariç çoğunun uydurma olduğu gibi bir kanaate sahip olsa da hadislerin ilk dönemlerden itibaren yazıldığı kanaatini benimsemiştir. Daha sonra bu görüşünden vazgeçtiği iddia edilse de onun hadislerin yazılmasından anladığı, literatür türü kitaplardan ziyade şahsi olarak kayda geçirilen ve küçük çapta *risâle* veya *sahife* diyebileceğimiz mecmualardır. Hadis literatürünün daha önce varsayılandan çok daha az otantik materyal ihtiva ettiği kanaatini savunarak daha önceki araştırmacıları ayrılan Goldziher, Hz. Peygamber'in sîreti hakkında bilgi edinebilmek için hadislerin kullanılamayacağını iddia etmiştir.^[49] Goldziher'e göre hadis verileri Hz. Peygamber döneminin olaylarını anlatan tarihi haberler olarak ele alınamaz. Bu veriler sonraki dönemlere ait gelişmeleri yansıtan malzemelerdir ve buna yönelik literatür oldukça geç diyebileceğimiz bir dönemde tasnif edilmiştir.^[50]

Goldziher'in hadisle ilgili yazdığı eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla o, hadislerin Hz. Peygamber döneminde münferit olarak yazıldığına karşı çıkmamış olmakla birlikte, sistematik olarak hadislerin tedvîn edilmesinin Hz. Peygamber sonrası dönemlerde gerçekleştiğini iddia etmiştir. Ancak ilk tasnif edilen eserlerin şifâhi rivâyete dayandığı iddiasının, A'zamî ve Fuat Sezgin gibi İslam düşünürleri tarafından tenkit edildiğini ve bu musennafatın -onlara göre- büyük ölçüde yazılı kaynaklara dayandığını da ifade etmemiz gerekmektedir. Goldziher hadislerin yazımının erken dönemde mevcûdiyetini kabul etmekle birlikte, sefî Sprenger gibi o da ilk dönemdeki hadis kitâbetinin kişiye özel tutulan notlar kabilinden anlaşılması gerektiğini savunmaktadır.

4. Nabia Abbott (1897-1981)

Çalışmalarının ekserisini hadislerin yazılması konusuna tahsis eden Nabia Abbott özellikle II. (VIII.) ve III. (IX.) yüzyıllardan günümüze ulaşan papirüslerle ilgilenen oryantalist olarak bilinmektedir. Oriental Institute'ye bağışlanan 350'yi

^[47] Goldziher, *Muslim studies (Volume Two)*, 184; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları II*, 272.

^[48] Yücel, "Oryantalistlerin Hadis ve Sünnete Yaklaşımları", 570.

^[49] Fatma Kızıl, "Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar", *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 5/1 (2019), 182.

^[50] Özcan Hıdır, "Oryantalizme Karşı Oksidentalizm: Hadis Oksidentalizmi -M. Fuat Sezgin ve M. Mustafa el-A'zamî Örneği-", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/1 (2007), 21; Goldziher, *Muslim studies (Volume Two)*, 19.

aşkın papirüs ve öteki yazılı belgelerden seçtiği malzemelerle erken dönem Arap yazısının gelişimi, ayrıca tarih yazıcılığı, hadis-tefsir tarihi ve Arap gramerinin gelişmesi gibi konulara dair araştırmalar yapmıştır.^[51] Abbott'un hadis konusundaki en önemli eseri, *Studies in Arabic Literary Papyri II* olmakla beraber, bu eserin dışında birçok kitap ve makale telif etmiştir. Abbott'un Hz. Âişe'nin hayatını ele aldığı ve Türkçe'ye "Hz. Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe" olarak tercüme edilen eseri, Batı dünyasında Hz. Âişe hakkında kaleme alınmış ilk eser olarak bilinmektedir.^[52]

Hadislerin tedvini, hadislerin çoğalması ve isnâdın ortaya çıkışı gibi birçok konuda fikirlerini dile getiren Abbott, hadislerin yazılıp yazılmadığına ilişkin görüşlerini de büyük ölçüde *Studies in Arabic Literary Papyri II* adlı eserinde belirtmiştir. Abbott yazılı kültürün Araplar arasında, hatta İslam öncesi dönemde de yaygın olduğunu, Irak'ta ve Suriye'de yaşayan Arapların yanında Arap yarımadasında yaşayan Hıristiyanların ve Yahudilerin yazıya vakıf olduklarını ifade etmekte, Arapların kutsal olarak kabul ettikleri bazı kitaplara sahip olduklarını belirtmektedir.^[53] Abbott bu görüşü çerçevesinde yazılı kaydın henüz Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken başladığını ve sahâbeden bir kısmının hadisleri yazdığını ve şifâhi nakil yöntemi ile birlikte yazılı metinlerin de hadislerin naklinde önemli bir rol üstlendiğini belirtmektedir.^[54]

Hz. Ali ve Abdullah b. Amr gibi bazı sahâbilerin sahîfe ve kitap olarak adlandırılan ve belli sayıda hadis ihtiva eden küçük kitapçıklara sahip olduklarını dile getiren Abbott, sahip olduğu bu görüşler nedeniyle bazı oryantalistlerin görüşlerine muhalefet ettiği için tenkit edilmiş,^[55] hatta bu yönüyle "oryantalist oksidental" olarak kabul edilmiştir.^[56] Kısaca ifade etmek gerekirse Abbott, hadislerin erken dönemde yazıya aktarılmasını hadislerin otantikliğini sağlayan temel bir husus olarak mütalaa etmiş ve Hz. Peygamber'in hadislerinin henüz o hayatta iken yazıldığını savunmuştur.^[57]

Abbott'a göre buradaki asıl problem, Hz. Peygamber'e atfedilen bütün rivâyetleri erken dönemde "standart bir şekilde" kayda geçirip rivâyet etme teşebbüslerinin olmaması ve "bu dönemde yazılmış sahifelerin elimizde bulunmamasıdır. Abbott, Hz. Ömer'in bir kısım uygulamalarının bu konuda etkili olduğu kanaatindedir.

[51] Bekir Kuzudışlı, "Abbott, Nabia", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), Ek-1/6-7.

[52] Nabia Abbott, *Hazreti Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe* (Ankara: Yurt Kitap Yayın, 1999).

[53] İbrahim Kutluay, "Çağdaş Oryantalistlerin Isnada Farklı Yaklaşımları Çerçevesinde Nabia Abbott" (YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu, 2014), 298.

[54] Kutluay, "Nabia Abbott", 299; Ali Karakaş, *Nabia Abbott ve Hadise Yaklaşımı* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 77.

[55] Kutluay, "Nabia Abbott", 299.

[56] Hıdır, "Oryantalizme Karşı Oksidentalizm", 17.

[57] Nabia Abbott, *Studies in Arabic literary papyri: Qur'anic commentary and tradition*. (Chicago: The University of Chicago, 1967), 2/6-7.

Hız. Ömer, Kur'an ile hadislerin karıştırılma ihtimalinden daha ziyade, Kur'an'a paralel bir eserin ortaya çıkması ve bunun Kur'an'ın ihmal edilmesine yol açması gibi endişeler nedeniyle hadisleri derlemekten vazgeçmiştir. Ancak onun vefatının ardından Hız. Osman zamanında tamamlanan Mushaf'ın bazı şehir merkezlerine gönderilmesinden sonra hadislerin Kur'an'la karışmasının önüne geçilmiş oldu.^[58]

Kısaca ifade etmek gerekirse Abbott, İslam'ın ilk dönemlerinde Hız. Peygamber henüz hayattayken hadislerin bir kısım sahâbe tarafından yazıldığını savunmuş, bu iddiasını ispatlamak için ilk dönem içerisinde oluşturulan hadis sahîfelerini bu görüşüne delil olarak zikretmiştir. Abbott'un bu görüşleri Sezgin ve Azamî ile paralellik arz etmekle birlikte, oryantalistlerin genel kanaatlerine ters olduğu için birçok Batılı araştırmacı tarafından tenkit edilmiştir.

5. Joseph Schacht (1902-1969)

Schacht'ın hadis konusundaki çalışmaları Batı dünyasında oldukça etkili olmuş ve kendisinden sonra gelen oryantalistleri de etkilemiştir. Goldziher'in özellikle hadislerle ilgili eleştirel yaklaşımını erken dönem İslâm hukuk teorisine uygulayan Schacht, Müslüman geleneğinde savunulduğunun aksine ilk İslâm hukukçularınca ortaya konan malzemenin Hız. Peygamber'in mirasıyla doğrudan ilişkisinin bulunmadığını, bunların İslâm öncesi Arap örfü, fethedilen topraklardaki uygulamalarla Emevî Devleti'nin ve toplumunun pratiğinden ibaret bulunduğunu ve hadisler şeklinde Hız. Peygamber'in dilinden aktarılmasının sonradan oluşan bir kurgunun ürünü olduğunu iddia etmiştir.^[59]

Muhammedanische Studien adlı eserinden epeyce sonra neşrettiği *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* adlı kitabında Schacht, merfû ahkâm hadislerinin tamamının, siyerle ilgili haberlerin de büyük bir kısmının sıhhatini reddetmiş, aksi ispat edilene kadar hadisleri uydurma kabul etme ilkesinin Batı'da yerleşik bir kabul haline gelmesini sağlamıştır.^[60] Zira, Schacht isnadların geriye doğru gelişme eğiliminde olduğunu, zamanla kusurlarının giderildiğini, isnadların mükemmelliğinin onların geç döneme ait olduğunu gösterdiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda ona göre, özellikle hicrî üçüncü yüzyılda ortaya çıkan muttasıl senetler uydurmadır.^[61]

Schacht, klasik mecmualardaki hadislerin büyük çoğunluğunun Şafiî'den sonra tedavüle sokulduğunu iddia etmektedir.^[62] Schacht'ın çalışmaları genelde İslam

^[58] Kutluay, "Nabia Abbott", 300.

^[59] Geniş bilgi için bk. Murteza Bedir, "Schacht, Joseph", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/223-226.

^[60] Kızıl, "Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları", 173.

^[61] İshak Emin Aktepe, "Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi (Joseph Schacht)", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 138-139.

^[62] Yücel, "Oryantalistlerin Hadis ve Sünnete Yaklaşımları", 557.

hukuk tarihi üzerine olduğu için hadislerin yazım faaliyetini özel bir başlık içerisinde değerlendirmemiş, fikhî hadisleri değerlendirirken bu konuya da zaman zaman işaret etmiştir. İslam Hukukunun hicrî ikinci asırda başladığı görüşünü savunan Schacht'a göre Hz. Peygamber'in asıl hedefi yeni bir hukuk sistemi tesis etmek değil, insanların cennete girebilmek için nasıl davranmaları gerektiğini öğretmektir. Schacht, İslam Hukuk ilkelerinin kaydedilmeye başlandığı dönemin hicrî 150 yılı olduğunu söylemekte^[63] ve hukuki merfû hadislerin de en erken hicrî ikinci asırda ortaya çıktığını iddia etmektedir. Schacht'a göre, hicrî ilk asırda Hz. Peygamber'in hiçbir hadisi mevcut olmadığı gibi isnad denilen sistem de mevcut değildi. İsnadların geriye doğru gelişme gösterdiğini savunan Schacht'a göre hadis kaynaklarında yer alan isnadların Hz. Peygamber'e kadar uzanmasının hiçbir değeri yoktur.

6. Gautier Herald Albert Juynboll (1935-2010)

Oryantalist düşüncenin en etkili isimlerinden biri olarak kabul edilen ve Batı dünyasındaki diğer oryantalistlere de referans olan Juynboll, hadis ve sünnet konusunda telif ettiği eserlerle^[64] tanınan şarkiyatçılardan birisi olmuştur. Juynboll, bir yandan Goldziher ile Schacht'ın hadis literatürünün pek çoğunun sonradan ihdâs edildiği fikirlerini kabul ederken, öte yandan hadis yazımının Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında başladığı ve hicrî ilk üç asra kadar devam ettiğine dair Fuat Sezgin, Mustafa el-A'zamî ve Nabia Abbott'un fikirlerine de katılmadığını söylemektedir.^[65] Zira o, bir yazma eserin orijinal haliyle ortaya çıkarılmış olsa bile, bu metnin isnadda zikredilen en eski râviden çok daha sonraki bir zamanda yaşamış birisi tarafından kolayca uydurulabilmesinin mümkün olduğunu ve dolayısıyla yukarıda isimleri geçen ilim adamlarının bunu fark etmemiş olabileceklerini ileri sürer.^[66]

Juynboll, Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbilerin Peygamber'in sözlerinden ve fiillerinden bahsettiklerini ve isnad müessesesiyle birlikte, vahiyde olduğu gibi, bunların sıkı ve titiz bir şekilde muhafaza edildiğine dair İslam âlimlerince ileri sürülen görüşlere katılmadığını söylemektedir. O, meşhur sahâbilerin de Peygamber'in söz ve fiillerinin rivâyetinde epey bir rolünün bulunduğunu ve o sahâbilerin ölen liderleri hakkında sürekli konuşmuş olmalarının mümkün olabileceğini, ancak onunla ilgili bilgilerin ise daha sonradan hadis literatürü dediğimiz şekilde gelişme gösteren bir tarzda standartlaştırılarak erken dönemlerde formel bir rivâyet şekline dönüştürülmediğini, kaynakların bizden inanmamızı istedikleri gibi bunun bir program halinde devam ettiğinin asla mümkün olmadığını ve hadisin

^[63] Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986), 56.

^[64] Eserleri için Bk. Fatma Kızıl, "Gualtherüs (Gautier) Hendrik Albert Juynboll", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 10/1 (2012), 183-184.

^[65] Mustafa Ertürk, "Hadis Oryantalisti G.H.A. Juynboll: Hadis / Sünnet Alanındaki Yaklaşımları ve Çalışmaları" (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 261.

^[66] Ertürk, "Hadis Oryantalisti G.H.A. Juynboll", 261.

en son sahâbî vefat ettikten sonra standartlaştığını, en genç sahâbîlerin çoğunluğu hayatta iken bile bunun gerçekleşmediğini söylemektedir.^[67]

7. Michael Cook (1940-)

İngiliz asıllı oryantalist Michael Cook, hadislerin yazılması meselesini araştıran bir diğer oryantalist olarak karşımıza çıkmaktadır. Cook temel düşüncesini hadislerin yazılması ile sözlü Tevrat'ın yazılması arasında benzerlik olduğu iddiası çerçevesinde ele almaktadır.^[68] Cook, konuyla ilgili yazdığı “The Opponents of the Writting of Tradition in Early Islam” isimli makalesinde, konuyu ele alırken Hatib el-Bağdâdî'nin *Takyidü'l-ilm*, İbn Abdilberr'in *Câmiu beyâni'l-ilm*, İbn Sâd'ın *et-Tabakâtü'l-kübra*, Ahmed b. Hanbel'in *el-İlel* ve Dârimî'nin *es-Sünen* adlı eserlerinden istifade ettiğini belirtmiştir.^[69]

Cook, *The origin of the Muslim hostility to the writing of Tradition* başlığı altında, hadislerin yazılmasına karşı menfi tutumun nedenleri olarak bazı ihtimallerin olduğunu belirtmiş ve bu ihtimalleri; sözlü kaynakların daha güvenilir olduğu düşüncesi, ilmin [hadislerin] yazıldıktan sonra yanlış kişilerin [ehil olmayanların] eline geçebileceği endişesi, geleneğin [hadislerin] yazılmasının Kur'an'ın ihmal edilmesine yol açabileceği endişesi şeklinde sıralamıştır.^[70]

Cook, hadislerin yazılmasına yönelik ortaya çıkan karıştlığın kökenlerine yönelik yapmış olduğu değerlendirmede Eski Yunan kültürü, Hristiyanlık, Zerdüştlük ve Yahudilik gibi birçok ihtimali değerlendirmiş ve sonuç olarak İslâmi gelenekteki yazı karıştlığının Yahudi geleneğinden etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.^[71] Cook, Yahudi geleneğindeki sözlü-yazılı gelenek ve bu konudaki tartışmaları değerlendirmiş ve İslam geleneğindeki hadis kitâbeti karıştlığının İbrâni gelenekteki yazı karıştlığı ile paralellik arz ettiği tezinin yakın zamanda Schoeler tarafından da ele alındığını dile getirmiştir.^[72]

Hadislerin yazımına yönelik tartışmalarda zikredilen “sizden öncekiler”, “ehl-i kitap”, “sizden önceki milletler” vb. ifadelerin Yahudi geleneğine atıfta bulunduğunu iddia eden Cook, bu düşüncesini desteklemek için Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den nakledilen “İsrailoğullarının Tevrat'ın dışında bir kitap yazdıklarını ve Tevrat'ı bir kenara bırakarak yazdıkları bu kitaba uyduklarını” dile getiren ve İbn Sîrînden

^[67] Ertürk, “Hadis Oryantalisti G.H.A. Juynboll”, 260.

^[68] Bk. Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 492-493.

^[69] Michael Cook, “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam”, *Journal of Arabic and Islamic Studies* 44/4 (Ekim 1997), 442-443.

^[70] Cook, “Writing of Tradition”, 491-492.

^[71] Cook, “Writing of Tradition”, 497-498.

^[72] Cook, “Writing of Tradition”, 501.

nakledilen “İsrailoğullarının, atalarından miras kalan kitaplar nedeniyle yoldan çıktıklarını” ifade eden rivâyetlerini kullanmıştır.^[73]

Cook, geçmiş kavimlerin Allah'ın Kitabı'nı terk ederek başka kitaplara yöneliklerini dile getiren rivâyetlerde ifadenin 'kitaplar' şeklinde çoğul kipinde değil 'kitap' şeklinde tekil olarak zikredildiğini ve bununla kastedilenin Yahudi sözlü geleneğinin temel kitabı olan “Mişna” olduğunu iddia etmiş ve bu hususun daha önce Goldziher tarafından da dile getirildiğini belirtmiştir.^[74]

Cook, İslam geleneğindeki yazı karşıtlığının Yahudi geleneğindeki yazı karşıtlığına benzediğini ispat sadedinde birçok örnek zikretmiş ve sonuç olarak Müslümanların hadislerin yazılması konusundaki tavrının İbrâni gelenekle büyük ölçüde benzeştiğini ve Yahudi geleneğindeki yazı karşıtlığının bir devamı niteliğinde ele alınması gerektiğini savunmuştur.

8. Gregor Schoeler (1944-)

Batılı İslam araştırmacıları arasında, hadislerin yazılması konusunu en geniş şekilde ele alan kişi Gregor Schoeler'dir. Bu konuda seri şeklinde yayımlanan dört makale yanında Fransızca yayımladığı bir de kitabı bulunmaktadır. Schoeler, şifâhi rivâyetin yazılı kayıttan üstün tutulmasının ve yazılı kaydın sakıncalı görülmesinin Yunan felsefesinde de konu edildiğine değinerek^[75] hadislerin yazılı kaydına yönelik Evzâî'nin verdiği tepkiyi de aynı paralellikte değerlendirmektedir. Ona göre hem Yunan felsefesinde hem Yahudilikte hem de İslâm'da yazıya karşı olumsuz bir bakış açısı olduğunu ve her üç kültürde de yazılı kültüre geçişin oldukça sancılı bir süreç sonunda gerçekleştiğini, sonuçta her üç kültürde de yazılı kaydın ayakta kaldığını ifade etmektedir.^[76]

Arap edebiyatı içerisinde hâfızanın baskın bir rolü olduğunu kabul eden Schoeler'e göre bu durum, Arap kültürü içerisinde yazının hiç kullanılmadığı anlamına gelmez. Ancak yazılı kültürün bulunması, o kültürde neşir anlayışının olduğunu da gösteren bir husus değildir. Nitekim kitap yazmak ve neşretmek anlayışının Arap kültürüne yabancı kavramlar olduğunu iddia eden Schoeler, özellikle ilk dönemlerde tutulan notların özel kullanım amacıyla yapıldığını, neşretme ve kamuya açma niyeti ile yazılmadığını ifade etmektedir.^[77]

^[73] Cook, “Writing of Tradition”, 501-502.

^[74] Cook, “Writing of Tradition”, 502-503.

^[75] Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı”, 61-63.

^[76] Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı”, 64.

^[77] Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı”, 65.

Schoeler, hadislerin erken dönemde yazılıp yazılmadığına ilişkin temel düşüncelerini *Der Islam*'da yayımlanan "Die Frage der Schriftlichen oder mündlichen Überlieferung der Wissenschaften im frühen Islam" adlı makalesinde dile getirmiştir. Bazı eklemelerle birlikte birkaç defa yayımlanan ve Türkçeye de tercüme edilen^[78] bu makalede büyük hadis külliyatlarının dayandığı temellerin, temelde sözlü mü yoksa yazılı mı olduğu konusunu detaylı bir şekilde ele almaktadır.

Konuya İslâm'da eğitim ve öğretimin kendine özgü hususu ile başlayan Schoeler, Antik çağdan beri var olan bilimsel takrir müessesesi "semâ" [dinleme] tarzının İslâm'da da mevcut olduğunu, bu tarzın, hocanın [şeyhin] veya onun belirlediği bir kişinin, defterinden ya da hafızasından okuduğu metinleri talebenin dinlemesiyle meydana geldiğini belirtir ve bu tarzın en tercih edilen yöntem olduğunu dile getirir. Aynı şekilde talebenin, hocanın huzurunda hadis metinlerini yazılı bir belgeden ya da hafızasından okuduğu ve hocanın da okunamı dinleyip gerektiğinde düzelttiği kıraat şeklinin de semâ ile eşdeğer kabul edildiğini ve bu takrirlerin ilk dönemlerde çoğunlukla camilerde, bazen de hocanın evinde mecâlis [oturumlar] veya mucâlesât ve halekât [halkalar] şeklinde icra edildiğini ifade etmektedir.^[79]

Schoeler'a göre, çok erken denebilecek bir dönemde öğrenciler hocalarının bir defterden veya ezberden takrir ettikleri malzemeyi ekseriyetle yazmışlardır.^[80] Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi Schoeler'e göre hadislerin yazılmasına yönelik bütün bu bilgilere rağmen, kitap ve neşir kavramları söz konusu döneme yabancı kavramlar olup, bu dönemde hadislerin yazımına yönelik tutulan özel notlar şahsi kullanıma dair olup, neşretme ve kamuya açma niyeti ile yazılmamıştır.^[81]

Schoeler, sözlü ve yazılı rivâyetin birbirlerini tamamladığını söyleyerek ne tümüyle bir sözlü rivâyet ne de ağırlıklı olarak harfi harfine kopya etme ve redaksiyonu bitmiş kitapları aktarma şeklinde yazım faaliyeti olmadığını savunmaktadır. Schoeler, yapılacak en iyi şeyin sözlü ve yazılı gibi kavramlardan vazgeçmek olduğunu ve erken İslam döneminde daha çok ders takriri faaliyetinden bahsetmek gerektiğini söyler.^[82] Ona göre, yazılı rivâyeti savunanlar gibi isnadda kullanılan "bana/bize anlattı/haber verdi" [haddesenâ-ahberenâ] gibi tabirlerin yazılı kaynaklara işaret ettiği gibi göstermelik gerekçeler öne sürmeye de gerek duyulmaz. Schoeler'a göre, sözlü rivâyeti savunanların yaptığı gibi, kaynaklarda âlimlerin sürekli kullandığı kitap, defter, sahife ve benzeri kelimeleri anlamından uzak bir

[78] Gregor Schoeler, "Erken Dönem İslâm'da Bilimlerin Yazılı ve Sözlü Rivâyeti Meselesi", çev. Bekir Ezer, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/2 (2008), 131-156; Gregor Schoeler, "İslâm'ın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivâyeti Sorunu", çev. Nimetullah Akın, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/2 (2007), 171-196.

[79] Schoeler, "Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivâyeti", 174.

[80] Schoeler, "Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivâyeti", 177.

[81] Akın, "Hadislerin Yazılı Kaydı", 65.

[82] Akın, "Hadislerin Yazılı Kaydı", 191-192.

şekilde yorumlamak ya da râvilerin hafıza güçleri ile ilgili abartılı bilgilere başvurmak gereksizdir.^[83]

Schoeler bu ifadesiyle, hem rivâyetlerin oldukça erken dönemde yazıldığını savunanları hem de sözlü teori savunucularını eleştirmekte her iki grubun da öne sürdükleri delillerin “zorlama” sonucu oluştuğunu iddia etmektedir.

9. Harald Motzki (1948- 2019)

Çalışmalarını Kur'ân tarihi, siyer ile ilgili rivâyetlerin yeniden inşası, tarih ve antropoloji vb. konularda yoğunlaştıran^[84] Motzki, yaptığı araştırmalarda Batılı İslam araştırmacıları arasında Goldziher (ö.1921) ve Schacht'ın (ö.1969), yaygın olarak kabul görmüş olan; hadislerin tasnifinin geç başladığı, fıkıh ekollerinin fıkhi görüşlerini otoriter bir kaynağa dayandırmaya çalıştıkları, hicri ikinci ve üçüncü asır âlimlerinin kendi görüşlerini Hz. Peygamber'in sözleriymiş gibi yansıttıkları, isnad sisteminin fıkıh ekolleri tarafından uydurulduğu gibi fikirlerinin geçersizliğini ortaya koymaya çalışmıştır.^[85] O, Goldziher ve Schacht'ın aksine, hadislerin henüz Hz. Peygamber hayatta iken yazılmaya başlandığı veya O'nun vefatından sonra aralıksız yazılmaya başlandığı ve daha sonraları bu işin giderek sistemleştiği kanaatinde. Ona göre, Kur'ân ve hadislerin yazılması ve nakli, İslam hukukunun da başlangıcı olarak görülmelidir.^[86]

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca çok sayıda oryantalist araştırmacı farklı saiklerle hadis alanı ile ilgilenmiş, hatta bir kısmı araştırmalarının hemen hemen tamamını sadece hadis ilmine harcayarak bu alanda çok sayıda eser telif etmişlerdir. Bu çalışmaların günümüzde de halen yoğun bir şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Oryantalistlerin hadis ilmine yönelik bu ilgilerinin arkasında kuşkusuz hadis / sünnet rivâyetlerinin İslam toplumunda Kur'ân'dan sonra ikinci temel kaynak olarak kabul edilmesidir.

Hadis alanında çalışma yapan birçok oryantalist olmakla birlikte kitâbetü'l-hadîs meselesini ayrı olarak ele alan ve konuyu diğerlerine oranla daha ciddi olarak tartışanların sayısı sınırlıdır. Bununla birlikte konuyu çalışanların büyük bir

^[83] Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı”, 192.

^[84] Bk. Rahile Yılmaz, “Hadis Alanındaki Çalışmalarıyla Tanınan Hollandalı Oryantalist Harald Motzki”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 42 (2015), 195-201; Özcan Hıdır, “Harald Motzki: Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Çalışmaları ve The Origins of Islamic Jurisprudence Adlı Eseri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 4 [Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı] (2004), 275-283.

^[85] Fikret Karapınar, “Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkıh İlişkisiyle İlgili Klasik Oryantalist Görüşe Getirdiği Eleştirisi”, *Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 294.

^[86] Karapınar, “Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkıh İlişkisiyle İlgili Klasik Oryantalist Görüşe Getirdiği Eleştirisi”, 321.

kısımının bilimsel ciddiyetten uzak ve farklı saiklerle konuyu ele almış oldukları söylenebilir.

Goldziher, hadislerin erken dönemlerde yazıldığı düşüncesini kabul etmekle birlikte, İslam'ın ilk dönemlerinde kullanılan kitap kavramıyla ifade edilen hususun bugünkü anlamından çok uzak olduğunu ve bu yazım faaliyetini *özel yazılı notlar* şeklinde anlamak gerektiğini ifade etmektedir. Bilimsel anlamda, hadisi ilk ele alan oryantalist olarak kabul edilen Sprenger, hadislerin ilk dönemlerde yazı ile kayıt altına alınıp alınmadığı meselesini ciddi anlamda ilk araştıran Batılı araştırmacı olmuştur. Sprenger'in hadislerin yazılıp yazılmadığına ilişkin düşüncelerinin, konu ile ilgili İslam âlimlerinin genel tavrı ve İslam literatürü ile önemli ölçüde benzerlik gösterdiği söylenebilir. Zira Sprenger'e göre erken dönemde hadislerin yazılmasına engel olabilecek herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Ancak ona göre bu yazılı metinler, bir kitap teşkil edecek çerçevede geniş muhtevalı bir eser niteliğinde olmaktan ziyade kişiye özel tutulan notlar olarak anlaşılmalıdır

Hadislerin tedvini, hadislerin çoğalması ve isnâdın ortaya çıkışı gibi birçok konuda fikirlerini dile getiren Abbott, hadislerin yazılıp yazılmadığına ilişkin görüşlerini de büyük ölçüde *Studies in Arabic Literary Papyri II* adlı eserinde belirtmiştir. Abbott yazılı kültürün Araplar arasında, hatta İslam öncesi dönemde de yaygın olduğunu, Irak'ta ve Suriye'de yaşayan Arapların yanında Arap yarımadasında yaşayan Hıristiyanların ve Yahudilerin yazıya vakıf olduklarını ifade etmekte, Arapların kutsal olarak kabul ettikleri bazı kitaplara sahip olduklarını belirtmektedir. Abbott bazı oryantalistlerin aksine, hadislerin yazı ile kayıt altına alınmasının oldukça erken bir dönemde olduğu kanaatini taşımaktadır. *Studies in Arabic Literary Papyri II* adlı eserinde hemen her sayfada, ilk devirlerden itibaren yazılı kayıtların bulunduğunu ifade etmekte, İslâm'ın ilk zamanlarında henüz Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken ashâbdan bir kısmının hadisleri yazdığını ve şifâhi nakil yöntemi ile birlikte yazılı metinlerin de hadislerin naklinde önemli bir rol üstlendiğini belirtmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse Abbott, hadislerin erken dönemde yazıya aktarılmasını hadislerin otantikliğini sağlayan temel bir husus olarak mütalaa etmiş ve Hz. Peygamber'in hadislerinin henüz o hayatta iken yazıldığını savunmuştur. William Muir, hadislerin nakledilme sürecinin çoğunlukla şifâhi olarak gerçekleştiğini, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da nakil sürecinin bu minval üzere devam ettiğini savunmaktadır. Rivâyetlerin Hz. Peygamber döneminde yazıldığına yönelik rivâyetlerin çelişkili ve tutarsız olduğunu iddia eden Muir'e göre bugün elimizde olan hadis kaynaklarını bu yazılı kayıtlarla ilişkilendirmek de mümkün değildir. Oryantalist düşüncenin en etkili isimlerinden biri olarak kabul edilen Juynboll ise, hadis yazımının Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında başladığı ve hicri ilk üç asra kadar devam ettiği görüşüne açıkça katılmadığını ve yazılı olduğu iddia edilen bir kısım metinlerin sonradan uydurulmuş olduğunu öne sürmektedir. Hadislerin yazılması konusunu en kapsamlı bir şekilde ele alan Oryantalist Gregor Schoeler'dir. Schoeler, erken dönemde hadislerin yazılmasını mümkün görmekle beraber bu ya-

zım faaliyetinin neşretme amacına yönelik olmadığını söylemekte ve bu görüşüyle de Goldziher'e yakın bir duruş ortaya koymaktadır. Oryantalistler arasında İslam âlimlerinin görüşüne en yakın görünen muhtemelen Motzki olmuştur. O, Goldziher ve Schacht'ın aksine, hadislerin henüz Hz. Peygamber hayatta iken yazılmaya başlandığı kanaatindedir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse; hadis konusunda araştırmalar yapan oryantalistlerden, hadislerin hâfızaya yardımcı olmak amacıyla şahsi ders notları şeklinde de olsa erken dönemde yazılı olarak kaydedildiğini kabul eden Alois Sprenger ve *Muslim Studies*'te dile getirdiği ilk görüşü esas alınırsa Ignaz Goldziher, Nabia Abbott, Harald Motzki ve Schoeler gibi kimseler olmuştur. Ancak Goldziher'in daha sonra rivâyetlerin erken dönemde yazıldığına dair fikrini değiştirerek aksi yönde bazı iddialar ortaya attığı da bilinmektedir. Buna karşılık Abbott'un düşüncelerinin, Müslüman bilginlerin genel kabulüne en yakın kabul edilebilecek nitelikte olduğu söylenebilir. Bu yüzden Batı dünyasında oldukça sert tenkitlere de maruz kalmıştır.

KAYNAKÇA

- A'zamî, Muhammed Mustafa. *İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimizin Hadislerinin Tedvin Tarihi: (H. 1-150-M. 622-657)*. çev. Hulusi Yavuz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Abbott, Nabia. *Hazreti Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe*. Ankara: Yurt Kitap Yayın, 1999.
- Abbott, Nabia. *Studies in Arabic literary papyri: Qur'anic commentary and tradition*. Chicago: The University of Chicago, 1967.
- Akgün, Hüseyin. *Goldziher ve Hadis*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Akin, Nimetullah. "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008), 47-70.
- Aktepe, İshak Emin. "Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi (Joseph Schacht)". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 135-144.
- Bedir, Murteza. "Schacht, Joseph". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/223-226. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Cook, Michael. "The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam". *Journal of Arabic and Islamic Studies* 44/4 (Ekim 1997), 437-530.
- Erdem, İlhan. "Sprenger, Alois". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/121-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ertürk, Mustafa. "Hadis Oryantalisti G.H.A. Juynboll: Hadis / Sünnet Alanındaki Yaklaşımları ve Çalışmaları". Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Goldziher, Ignaz. *İslam Kültürü Araştırmaları II*. çev. Mehmet Said Hatiboğlu, Cihat Tunç. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Goldziher, Ignaz. *Muslim studies (Volume Two)*. Albany: State University of New York, 1977.
- Gökkır, Bilal. "Başlangıçtan Günümüze Oryantalist Batı İslâm Araştırmalarında Hıristiyan Polemiği". *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*. 391-397. Adapazarı, 2002.
- Görmez, Mehmet. "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevki Eden Temel Faktörler Üzerine". *İslâmiyât* 3/1 (2000), 11-31.
- Gül, Mutlu - Korkut, Nurdan. "Batıda Hadise Dair Kaleme Alınan Almanca Akademik Çalışmalar". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (23 Ocak 2020), 315-353.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Takyîdü'l-İlm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/495. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hatiboğlu, Mehmet S. "Goldziher, Ignaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/102-105. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hıdır, Özcan. "Harald Motzki: Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Çalışmaları ve The Origins of Islamic Jurisprudence Adlı Eseri". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 4 [Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı] (2004), 275-283.
- Hıdır, Özcan. "Oryantalizme Karşı Oksidentalizm: Hadis Oksidentalizmi –M. Fuat Sezgin ve M. Mustafa el-A'zamî Örneği-". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/1 (2007), 7-31.
- Hıdır, Özcan. *Yahudi Kültürü ve Hadisler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2006.
- Hurgronje, C. Snouck. *Mohammedanism; Lectures on its Origin, its Religious and Political Growth and its Present State*. New York: G.P. Putnam Sons, 1916.
- Juynboll, G. H. A. *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*. Ankara: Ankara Okulu, 2002.
- Karakaş, Ali. *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Karakaş, Ali. *Nabia Abbott ve Hadise Yaklaşımı*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.
- Karapınar, Fikret. "Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkıh İlişkisiyle İlgili Klasik Oryantalist Görüşe Getirdiği Eleştirisi". *Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*. 293-326. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Kızıl, Fatma. "Gualtherüs (Gautier) Hendrik Albert Juynboll". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 10/1 (2012), 181-184.
- Kızıl, Fatma. "Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar". *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 5/1 (2019), 155-245.
- Koçyiğit, Talat. "I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1967), 43-55.
- Kutluay, İbrahim. "Bazı Oryantalistlerle Sezgin ve A'zamî'nin Erken Dönemde Hadislerin Yazılması Meselesine Yaklaşımları". *İslam ve Yorum III: Din, Bilim ve Medeniyet (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)* 1 (2019), 11-33.
- Kutluay, İbrahim. "Çağdaş Oryantalistlerin İsnada Farklı Yaklaşımları Çerçevesinde Nabia Abbott". 281-324. YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu, 2014.
- Kuzudişli, Bekir. "Abbott, Nabia". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/6-7. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Margoliouth, David Samuel. "On Moslem Tradition". *Muslim World* 2/2 (1912), 113-121.
- Muir, Sir William. *The life of Mohammad*. Edinburgh: John Grant, 1923.

- Özsoy Demiray, Belkis. "İngiliz Müsteşrik William Muir'in Siyer Kaynaklarına Yaklaşımı". *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikîsi Dergisi* 15/30 (2017), 393-414.
- Said, Edward W. *Oryantalizm (Doğubilim): Sömürgeciliğin Keşif Kolu*. İstanbul: Pınar Yayınevi, 1982.
- Schacht, Joseph. *İslam Hukukuna Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986.
- Schoeler, Gregor. "Erken Dönem İslâm'da Bilimlerin Yazılı ve Sözlü Rivâyeti Meselesi". çev. Bekir Ezer. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/2 (2008), 131-156.
- Schoeler, Gregor. "İslâm'ın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu". çev. Nimetullah Akın. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/2 (2007), 171-196.
- Yılmaz, Rahile. "Hadis Alanındaki Çalışmalarıyla Tanınan Hollandalı Oryantalist Harald Motzki". *İslam Araştırmaları Dergisi* 42 (2015), 195-201.
- Yücel, Ahmet. *Oryantalistler ve Hadis (Yaklaşımlar-Değerlendirmeler-Literatür)*. İstanbul : M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2013.
- Yücel, Ahmet. *Oryantalist Hadis Literatürü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Yücel, Ahmet. "Oryantalistlerin Hadis ve Sünnete Yaklaşımları". *İslam Geleneğinde Hadis ve Sünnet*. 553-590. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020.